

УДК 327 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.22>**І. Ф. Гурак**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8610-4024>

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**С. М. Дерев'янюк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3848-7072>

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

**О. І. Бойчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0433-365X>

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри міжнародних відносин

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

## ФОРМУВАННЯ В РОСІЇ АВТОРИТАРНОГО, АНТИЗАХІДНОГО РЕЖИМУ ТА РЕАКЦІЯ ПРОВІДНИХ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ

**Вступ.** У жовтні 2022 р. Парламентська асамблея ради Європи визнала російський режим – терористичним, у листопаді 2022 р. депутати Європейського парламенту підтримали резолюцію, в якій Росію названо державою – спонсором тероризму, у березні 2023 р. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Владіміра Путіна, а у червні 2023 р. у Стратегії національної безпеки Німеччини<sup>1</sup> Росію окреслено найбільшою загрозою для миру та безпеки. Відповідні кроки – це реакція на широкомасштабну агресію Росії проти України і до 24 лютого 2022 р. важко було собі уявити, що щось подібне може мати місце. Однак слід розуміти, що напад Росії – це не випадкова подія, а результат системних і тривалих зусиль керівництва Кремля, які можна було ідентифікувати, починаючи з перших років президентства Владіміра Путіна.

**Метою** статті є аналіз трансформації російського політичного режиму, змін в зовнішньополітичній активності Кремля впродовж першої декади ХХІ ст. та окреслення реакції на такі процеси з боку провідних міжнародних акторів. Досягнення зазначеної мети обумовлює реалізацію наступних завдань: розкрити шляхи переходу від обмеженої демократії ельцинських часів до жорсткого авторитарного режиму; висвітлити, яким чином в рамках російського політичного мейнстріму поступово утверджувалися антизахідні меседжі; дослідити, як Кремль посилював тиск на країни так званого «близького зарубіжжя» та проаналізувати чому такі кроки не викликали належної реакції з боку провідних країн Заходу.

<sup>1</sup> Німеччина колишній традиційний ключовий стратегічний партнер Росії в Європі.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Компоненти, охопленої в статті проблематики, в той чи інший спосіб висвітлювалися в наукових публікаціях Володимира Горбуліна, Пола Данієрі, Андрея Іларіонова, Тараса Кузьо, Едварда Лукаса, Майкла Макфола, Марєка Менкішака, Даріуша Мільчарєка, Тімоті Снайдера, Дмитрія Треніна та інших авторів. Грунтуючись на методології політичної науки, результатах наукового доробку, окреслених вище дослідників й експертів, беручи до уваги значний масив опрацьованих офіційних джерел, в публікації здійснено спробу створення максимально об'єктивної та неупередженої картини, яка б служила для реалізації поставленої мети.

**Виклад основного матеріалу.** У листопаді 1999 р. під час зустрічі у Стамбулі Баріс Єльцин у розмові із Біллом Клінтоном назвав тогочасного прем'єр-міністра РФ Владіміра Путіна «демократом», який «знає Захід» і при цьому додав, що він має «внутрішній стержень» і є жорстким [43, с. 565–566]. Варто наголосити, що саме жорсткість відкрила Владіміру Путіну шлях до президентства. Ставши у серпні 1999 р. п'ятим главою російського уряду за рік, він зміг проявити себе у відмінний від своїх попередників спосіб. Skorиставшись рейдом чеченських бойовиків до Північної Осетії, вибухами у Москві, Волгодонську, Буйнакську, в причетності до яких бездоказово було звинувачено чеченців, новий російський прем'єр-міністр почав проти Ічкерії військову операцію. Відповідні дії та невластиві для політиків високого рангу заяви на кшталт «мочити» противників «у сортирах» [14, с. 53–54], призвели до карколомного зростання підтримки колишнього

директора ФСБ: від 2 % у серпні до – 45 % у листопаді 1999 р. [25, с. 53].

Цілковито іншою була ситуація із «демократичною сутністю» Владіміра Путіна. Цікаво, що 7 травня 2000 р. в своїй інавгураційній промові при вступі на посаду президента він говорив про необхідність «берегти та розвивати демократію» [2]. Через два роки в ході виступу перед Федеральними зборами РФ Владімір Путін, говорячи про цілі, які стоять перед державою, наголосив на «демократичному розвитку Росії, становленні цивілізованого ринку і правової держави» [32]. На практиці, дії нової правлячої верхівки на чолі з другим російським президентом зовсім не співпадали із деклараціями. Так, з метою зміщення балансу у відносинах регіони – центр, вже до кінця літа 2000 р. з ініціативи Кремля було ухвалено низку законодавчих ініціатив, які відкривали для цього великі можливості: країну було поділено на 7 федеральних округів на чолі із повноважними представниками президента, наділеними важливими контролюючими функціями; президент отримав право своїм указом виносити попередження законодавчим (представницьким) органам суб'єктів Російської Федерації та вносити до Державної Думи проекти закону про їхній розпуск; губернаторів і керівників законодавчих (представницьких) органів суб'єктів федерації було позбавлено місць у Раді Федерації.

В рамках впровадження більш зручних для «петербурзької команди» засад виборчого права та функціонування російської політичної системи, у серпні 2000 р. Владімір Путін, всупереч існуючій традиції, одноосібним рішенням створив нову комісію, яка розробляла законодавчі ініціативи, пов'язані із виборами<sup>2</sup>. Відповідно до положень закону «Про політичні партії» у липні 2001 р. було суттєво посилено вимоги до партій і відповідно зроблено крок у напрямку боротьби із партійним плюралізмом. Його положення були однією з головних причин, через які кількість політичних партій, які мали право самостійно брати участь у федеральних виборах зменшилася від 139 у 1999 р., до 64 – у 2003 р. [4, с. 69–70]. У грудні 2002 р. відповідно до закону «Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації» для проходження в законодавчий орган було підвищено прохідний бар'єр до 7 %. Водночас було запроваджено законодавчі зміни, які об'єктивно створювали додаткові труднощі для конкурентів Владіміра Путіна на посаду президента Російської Федерації. Так, відповідно до закону «Про вибори Президента Російської Федерації» від 10 січня 2003 р. кількість підписів, необхідних для реєстрації кандидата в президенти, зросла від одного до двох мільйонів осіб. Також в п'ять разів зросла

чисельність групи виборців, котра повинна мала бути створена на підтримку самовисування кандидата (від 100 до 500 осіб) [28].

В рамках подальшого законодавчого «закручування гайок» у грудні 2004 р., відповідно до поправок до закону «Про політичні партії», у п'ять разів зросли вимоги до кількісних показників чисельності партій та їхнього представництва в регіонах. Це призвело до того, що кількість політичних партій, зареєстрованих в Росії, в наступні три роки зменшилася з 46 до 15. Упродовж 2005–2006 р. в рамках нових законодавчих ініціатив було також остаточно схвалено перехід від змішаної до пропорційної системи виборів, при чому заборонялося формування виборчих блоків, вилучено із бюлетенів для голосування графи «проти всіх» і розширено перелік підстав для обмеження пасивного виборчого права<sup>3</sup> [15, с. 5, 8–10; 16].

З перших років президентства Путіна, в економічній сфері чітко проявилися тенденції, які свідчили про те, що нове керівництво Кремля, має намір посилити контроль за ключовими економічними процесами в державі. Одними із перших кроків у цьому плані стало призначення на ключові посади в «Газпромі» представників команди Путіна – Алексея Міллера та Дмитрія Медведева [30]. Після цього концерн став фінансовою базою та суттєвим як внутрішньодержавним, так зовнішньоекономічним знаряддям для другого президента РФ [52, с. 48].

В період перебування на посаді глави російського уряду, Владімір Путін в ході виступу перед своїми колишніми колегами по роботі напівжартома сказав фразу про те, що оперативні співробітники ФСБ, яким доручено працювати під прикриттям в уряді РФ, успішно виконують свої завдання. Через кілька років «кагебізація» РФ стала доконаним фактом. Зокрема, станом на 2003 р. колишні представники служб, пов'язані із розвідкою та безпекою, контролювали три четверти найвищих посад в Росії [14, с. 49–50]. Цей процес набув таких масштабів, що офіцерів ФСБ призначали навіть керівниками телевізійних каналів [46, с. 205].

Одним із механізмів посилення контролю держави в економічній сфері стала ренаціоналізація. Цей процес одночасно виконував кілька цілей кремлівської верхівки. Одна з них – тиск на російських бізнесменів, які мали політичні амбіції, підтримували або були готові підтримувати опозиційних політиків. Олігархи, які не погоджувалися грати за встановленими в Кремлі правилами – піддавалися переслідуванням [14, с. 98]. Найяскравішим прикладом тут може бути справа нафтової компанії «ЮКОС». Судовий процес над Міхаїлом

<sup>2</sup> До того часу комісія формувалася за участі Центральної виборчої комісії, Ради Федерації та Державної думи.

<sup>3</sup> В тому числі за рахунок таких, які суперечать положенням російської конституції.

Ходорковським і паралельний запуск процедури банкрутства «ЮКОСа» об'єктивно сприяли реалізації планів команди Путіна щодо встановлення контролю над провідними сферами російської економіки. В перспективі, впродовж 2004–2007 рр. державний концерн «Роснефть», головою наглядової ради якої був заступник голови адміністрації президента РФ Ігорь Сечін, отримав більшу частину майна компанії «ЮКОС» і таким чином став найбільшим нафтовим концерном держави [52, с. 55–56; 48, с. 187–189]. У рамках ренаціоналізації у 2005 р. під контроль «Газпрому» потрапив концерн «Сибнефть», який раніше належав олігархові Роману Абрамовичу. Також у 2005 р. під контроль держави через концерн «Рособоронекспорт» потрапила спілка «АвтоВАЗ». Аналогічні процеси відбувалися також в авіаційній, металургійній та інших галузях промисловості [49, с. 220–221].

Процес ренаціоналізації було поширено і на підприємства із іноземним капіталом. Як результат тиску та різнопланових маніпуляцій на компанії «Mitsui», «Mitsubishi» та «Royal-Dutch Shell», «Газпром» став власником 50 відсотків та 1 акції оператора енергетичного проєкту «Сахалін 2» – компанії «Sakhalin Energy» [39, с. 53]. У випадку коли іноземні інвестори відмовлялися діяти за визначеним в Кремлі сценарієм – їх позбавляли права на експлуатацію російських родовищ. Така доля зокрема спіткала американські компанії «ChevronTexaco» та «ExxonMobil» [44, с. 206].

Варто наголосити, що Володимир Путін і його команда вже на самому початку утвердження при владі мали чітке розуміння важливості контролю над медіапростором держави. Попри те, що в ході свого першого послання до Федеральних зборів у липні 2000 р. Путін наголосив на тому, що «Свобода слова була і залишиться непорушною цінністю російської демократії» [31], на практиці мали цілком протилежні процеси. Завдяки тиску силових структур, вже в перші роки президентства Володимира Путіна під контроль Кремля потрапила низка впливових медіаресурси, в тому числі НТВ, ОРТ, РТР, ТНТ та інші [4, с. 70; 46, с. 205].

Ініційовані законодавчі зміни доповнювалися додатковими механізмами, які надавали владі більше можливостей для впливу на результати виборів. Доволі чітко це проявилось напередодні виборів 2007 р. Тоді Росія, посиляючись на пандемію, вирішила суттєво обмежити можливості іноземних спостерігачів на виборах. За таких обставин ОБСЄ ухвалила рішення не надсилати своїх спостерігачів в Росію [24]. Паралельно посилювався тиск на активних представників громадянського суспільства. Грунтовні обмеження запроваджено по відношенню до неурядових організацій. Серед іншого вони втратили можливість мати своїх спостерігачів на виборах федерального рівня [15].

Додатково опозиційним політикам під надуманими приводами створювали проблеми для участі у виборчому процесі. Опозиційні політичні сили традиційно стикалися із труднощами на етапі реєстрації з метою участі у виборчому процесі. Доволі часто представники силових структур брутально розганяли їхні масові заходи, а самих учасників заходів – затримували. Також слід відмітити повернення до радянської практики примусового утримання опозиційно налаштованих діячів у психіатричних лікарнях [14, с. 114–120; 48, с. 182].

Логічним результатом такого стану речей стало те, що відповідно до офіційно оголошених результатів парламентських виборів, які мали місце 2 грудня 2007 р., перемогу із 64,1 % голосів (315 мандатів) отримала очолювана Володимиром Путіним «Єдина Росія». До Державної думи також потрапила ще одна пропрезидентська сила – «Справедлива Росія» (7,8 %, 38 мандатів), а також «виконуючі функції опозиції» – Комуністична партія РФ (11,6 %, 57 мандатів) і Ліберально-демократична партія Росії (8,2%, 40 мандатів) [48, с. 181–182]. Для розуміння рівня зловживань в ході цих виборів, варто взяти до уваги результати голосування у Республіці Чечня. Попри те, що в попередні роки тільки в рамках російської операції по захопленню Грозного загинуло кілька десятків тисяч беззбройних чеченців і тривала Друга російсько-чеченська війна [6], відповідно до офіційно оголошених даних, у виборах взяло участь 98 % мешканців республіки, з яких 99 % підтримали «Єдину Росію» [48, с. 182].

Баріс Єльцин під час згаданої вище зустрічі із Біллом Клінтоном у листопаді 1999 р. звертався до нього із проханням «віддати Європу Росії», обіцяючи, що Росія «візьме Європу» та забезпечить безпеку для європейців. Варто мати на увазі, що подібне прохання було висловлене першим російським президентом рік після дефолту в Росії, коли російська економіка перебувала в руїнах, а армія, оснащена застарілими зразками радянського озброєння, існувала в умовах перманентного недофінансування.

Наступний перебіг подій красномовно свідчить, що плани, Володимира Путіна щодо впливу Росії в світі були не менш амбітними, в той же час можливості – набагато більші. Винятково сприятлива світова економічна кон'юнктура, що визнавалося самим керівництвом РФ [33], обумовила суттєву перевагу російського експорту над імпортом і накопичення станом на 2004 р. золотовалютних резервів на рівні, який переважав максимальні показники не тільки за період існування РФ, але і СРСР [53]. Економічне зростання відкрило шлях до посилення міжнародних позицій РФ [21]. З іншого боку, Кремль намагався збільшити вплив Росії на світові процеси шляхом поглиблення співпраці із провідними західними

акторами. На початку свого президентства Володимир Путін неодноразово акцентував увагу на позитивних змінах у міжнародній площині після завершення блокового протистояння, партнерських відносинах між РФ і Заходом. Серед іншого він наголошував на дуже високому ступені довіри між Росією та Вашингтоном [41], стверджував, що вже відбулися похорони «холодної війни» [3]. Знаковою в цьому плані була співпраця між Кремлем і Білим Домом, яка намітилася після трагічних подій 11 вересня 2001 р. Як відомо, Володимир Путін був першим серед лідерів держав, хто подзвонив до Джорджа Буша та висловив слова підтримки для американського народу. Керівництво Росії також дозволило США використовувати повітряний простір держави для перельотів американської авіації та надало підтримку Вашингтону в питанні доступу до баз у Середній Азії [61]. Влада РФ також розширила співпрацю з Євросоюзом, який на початку XXI ст. почав демонструвати вищу активність у міжнародній площині [57, с. 16], динамічно взаємодіяла із провідними європейськими державами, насамперед Німеччиною та Францією.

Короткотривалий «західний» поворот в політиці Кремля в перші роки президентства Володимира Путіна ознаменувався низкою важливих досягнень, серед яких варто назвати визнання Росії повноправним членом G8 (2002 р.) із узгодженням головування Москви у групі в 2006 р.; створення Ради Росія – НАТО (2002 р.), що засвідчило перехід РФ у відносинах із альянсом на новий рівень; визнання Росії з боку США та ЄС в якості країни з ринковою економікою (2002 р.) [45, с. 218–219; 46, с. 214, 219, 222, 225]; перетворення Ради співробітництва ЄС і Росії в Постійну раду партнерства (2003 р.); фактичне виокремлення Брюсселем Росії серед інших сусідів СЄ, яке спочатку мало своїм наслідком досягнення домовленості про початок роботи над формуванням чотирьох спільних просторів (2003 р.) [37], а згодом – призвело до підписання дорожніх карт для реалізації відповідних планів [60].

У 2006 р. на сторінках журналу «Foreign Affairs» була опублікована стаття російського дослідника Дмитрія Треніна, в якій він говорив про безуспішні зусилля команди Путіна, спрямовані на визнання Росії з боку Заходу в якості «співголови в західному «клубі»» або в крайньому отримання «членства в Політбюро» [59]. Вважаємо, що друге завдання офіційній Москві вдалося досягнути. Інша справа, що керівництво Кремля хотіло не тільки входити до світової еліти, воно прагнуло отримати від провідних країн Заходу згоду на контроль Росії над пострадянським простором [61].

Різнопланова активність РФ, зорієнтована на простір СНД, займала вагоме місце в політиці офі-

ційної Москви, починаючи з перших місяців перебування Володимира Путіна при владі. Зокрема, вже у жовтні 2000 р. його команда домоглася підписання Договору про заснування Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС), до якого увійшли Білорусь, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. У вересні 2003 р. глави Білорусі, Казахстану, Росії та України підписали Угоду про формування Єдиного економічного простору (ЄЕП).

При цьому слід мати на увазі, що за економічними лаштунками обох документів чітко простежується російський геополітичний інтерес. На особливу увагу заслуговує те, що детальний аналіз Угоди про формування ЄЕП та його інтегральної частини – Концепції формування ЄЕП, свідчить про відверті маніпуляційні підходи його творців із базовими поняттями, які характеризують інтеграційні процеси<sup>4</sup>[5, 61–62]. Цікаво, що популяризуючи проєкт зі створення ЄЕП, Володимир Путін проводив паралелі між ним та Європейським Союзом, наголошуючи на тому, що Москва з одного боку, вибудовуючи з Брюсселем взаємодію в рамках чотирьох спільних просторів, а в той же час співпрацюючи із Україною, Білоруссю та Казахстаном в рамках ЄЕП, сприяє наближенню відповідних країн до європейських стандартів і створює сприятливі обставини для їх потенційної інтеграції з ЄС [53].

Поряд з економічними ініціативами, нового імпульсу було надано військовій взаємодії на просторі СНД. Як результат – у 2002 р. офіційний Кремль домогся переходу співпраці у цій сфері на вищий рівень: на зміну Договору про колективну безпеку було створено Організацію Договору про колективну безпеку, до якого крім РФ увійшли Республіка Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія та Таджикистан.

Паралельно робилися кроки, спрямовані на посилення російської військової присутності на пострадянському просторі. У 2002 р. російська авіаційна база з'явилася неподалік киргизької столиці. Впродовж 2004 р. статус військової бази отримали чисельні російські військові об'єкти на території Таджикистану [5, с. 59, 63]. У цьому ж році після відновлення новим керівництвом Грузії контролю над Аджарією, Росія посилала свою військову присутність та контроль над процесами у Південній Осетії та Абхазії [40, с. 55–58].

Особливим чином складалися обставини, пов'язані із російською військовою присутністю, у випадку із територією Молдови. Відповідно до зобов'язань, які взяла на себе російська делегація на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999 р., російські

<sup>4</sup> Так, хоча в згаданих документах декларувалися зусилля, спрямовані на формування країнами-підписантами угоди про зону вільної торгівлі, однак його положення включали в себе елементи, які, традиційно, є складовими вищих рівнів економічної інтеграції таких як митний союз та спільний ринок.

війська повинні були залишити територію Придністров'я до кінця 2002 р. [42, с. 50]. Однак після приходу до влади в Росії Владіміра Путіна офіційна Москва відмовилася це робити і російські війська зберігають свою присутність на території Молдови до цього часу.

Таким чином, Кремль демонстрував зростаючу активність на просторі СНД та неодноразово наголошував, що він належить до сфери стратегічних / життєвих інтересів Росії [23; 33]. Однак такі кроки не справили на західні держави очікуваного в Москві ефекту. Провідні столиці Заходу на системній основі піддавали критиці гегемоністські устремління офіційного Кремля щодо пострадянського простору [18, с. 95–96; 61]. У відповідь на таку ситуацію команда Путіна, беручи до уваги зміцнення економічного потенціалу Росії, посилення контролю за процесами в середині держави, починаючи з 2004 р., поступово займає щораз жорсткішу позицію у плані взаємодії із західними столицями та посилює тиск на країни – республіки колишнього СРСР.

Вододілом, після якого ці процеси можна чітко простежити – були трагічні події в північно-осетинському Беслані (вересень) та Помаранчева революція в Україні (листопад – грудень). Зокрема, одразу після подій в Беслані, Путін, характеризуючи неназваних ворогів, наголосив, що вони трактують Росію як загрозу та намагаються її ліквідувати. Натомість, після того як Верховний суд України визнав недійсними результати другого туру виборів президента, переможцем якого оголошувався Віктор Янукович, Владімір Путін, натякаючи на провідні країни Заходу, закинув їм прагнення визначати для всіх правила гри та карати тих, хто їх не дотримується з допомогою «ракетного кийка» [38, с. 24].

Надалі риторика виступів Владіміра Путіна ставала більш антизахідною, в першу чергу – антиамериканською. У травні 2006 р. в рамках Послання до Федеральних зборів російській президент з одного боку у саркастичній манері хвалив офіційний Вашингтон, який витрачає великі кошти на безпекові цілі. Водночас, він назвав США «товаришем вовком», який «знає кого їсти» [34]. Натомість в лютому 2007 р. в рамках «Мюнхенської промови» Владімір Путін піддав гострій критиці ОБСЄ, НАТО, тогочасну глобальну архітектуру в цілому, акцентуючи при цьому увагу на негативній ролі Вашингтону у тогочасних міжнародних відносинах [58].

Відповідну риторику супроводжували конкретні дії з боку Росії, які разуче дисонували із кроками провідних західних столиць. Своє відвернення від Заходу в практичній площині керівництво РФ ознаменувало запрошенням в Москву на зустріч представників ХАМАС, наданням фінансової допомоги палестинцям і поглиблен-

ням співпраці з Іраном в сфері ядерної енергетики [59]. В наступні кілька років на «західному» напрямку найбільш різкі кроки з боку Кремля були зроблені у 2007 р. Так, у квітні – травні через справу, пов'язану із перенесенням у м. Таллінні пам'ятника «Бронзового солдата», Росія вдалася до кібератаки на державні інституції Естонії, а представники підконтрольних владі молодіжних рухів кілька днів блокували Посольство цієї країни в Москві. У липні 2007 р. Владімір Путін підписав указ про призупинення виконання Росією Договору про звичайні збройні сили в Європі [38, с. 25].

При цьому слід мати на увазі своєрідний дуалізм, який чітко простежувався у діях Владіміра Путіна по відношенню до провідних країн Заходу і в першу чергу – США. Варто почати з того, що початок коаліцією на чолі із США операції «Свобода Іраку» без згоди з боку Ради безпеки ООН, викликав короткотривале загострення у відносинах Москви та Вашингтону. Однак, виходячи з того, що Росії залежало на збереженні своєї економічної присутності в Іраку [45, с. 210] та зберігалися сподівання на отримання місця «співголови» серед світової еліти, доволі швидко відносини між країнами зазнали нормалізації. Надалі, традиційно звертаючи увагу на той факт, що Росія засуджує дії США в Іраку, Владімір Путін водночас виправдовував війну проти режиму Саддама Хусейна. Для прикладу, у червні 2004 р. він повідомляв про те, що російська розвідка неодноразово надавала офіційному Вашингтону інформацію про підготовку іракським режимом терористичних актів на території США і за її межами проти американських військових і цивільних об'єктів [4, с. 66]. Подібна практика мала місце і після закінчення прозахідного періоду в зовнішній політиці РФ. Зокрема, коли у травні 2005 р. Владімір Путін давав інтерв'ю американській телерадіокомпанії «СBS», він хоча і називав іракську операцію 2003 р. помилковим рішенням, водночас наголосив, що відповідно до наявної в РФ інформації, під час іраксько-іранської війни у Саддама Хусейна була зброя масового враження [9]. Подаючи таку інформацію, очільник Кремля недвозначно демонстрував, що у Білого дому були підстави для початку операції проти Іраку.

В наступні роки позитивні оцінки Джорджа Буша та наголос на не тільки партнерських, але і дружніх відносинах, стали «візитною картою» Владіміра Путіна. Доволі часто їхні зустрічі виходили за межі, передбачені дипломатичним протоколом і, що важливо, така практика збереглася навіть після «Мюнхенської промови».

Більш однозначною була політика офіційної Москви стосовно простору СНД. Взяти на озброєння імперіалістичну ідеологію Івана Ільїна, розвернувшись в минуле, в рамках якого,

робився наголос на унітарній сутності царської Росії, а разом з тим і на гіперболізованому возвеличенні Росії через перемогу у Другій світовій війні, у Кремлі вважали критично важливим для себе контроль принаймні над частиною колишніх радянських республік [38, с. 25-26, 28]. Це закономірно обумовлювало жорстку реакцію не тільки на спроби провідних країн Заходу посилити свою присутність на пострадянському просторі, але навіть на невизнання виняткових прав Росії в цих регіонах [49, с. 222].

Нові підходи Кремля до процесів на просторі СНД найбільш яскраво проявилися у випадку із Україною та Грузією, які, після Трояндової та Помаранчевої революцій, з одного боку, своїм прикладом об'єктивно становили загрозу для путінського режиму, а з іншого – декларували бажання рухати в бік євроатлантичного та європейського інтеграційних проєктів.

У випадку із Україною для посилення своєї позиції офіційний Кремль активно використовував всі можливі важелі впливу. Територіально головна увага приділялася Кремлем кримському напрямку. Що стосується секторального виміру, то головний акцент було зроблено на енергетичному секторі [1]. Після того як нове керівництво української держави на чолі з Віктором Ющенком дистанціювалося від проєкту створення російсько-українського газотранспортного консорціуму, на який офіційна Москва робила наголос в останні роки президентства Леоніда Кучми, Кремль вдався до шантажу по відношенню до України, що найбільш яскраво проявилось в ході так званих «газових війн» 2006 та 2009 рр. [29].

Для розуміння рівня готовності підняття ставок на українському напрямку з боку офіційної Москви вважаємо за доречне згадати ситуацію, яка мала місце під час Бухарестського саміту НАТО у квітні 2008 р. Цікаво, що ще у травні 2005 р. в одному зі своїх інтерв'ю, Володимир Путін стверджував, якщо Україна, чи якась інша колишня республіка СРСР захочуть приєднатися до НАТО, відносини офіційної Москви з ними будуть такими як і раніше. Він зокрема наголосив: «ми з повагою будемо ставитись до їх вибору, бо це їхнє суверенне право – визначати свою оборонну політику. Це не погіршить наші міждержавні відносини» [11]. Станом на кінець другої президентської каденції Путіна його позиція зазнала кардинальної трансформації. Зокрема, під час засідання Ради Росія – НАТО, яка мала місце в ході саміту Північноатлантичного альянсу в столиці Румунії, Володимир Путін, звертаючись до Джорджа Бушу, наголосив, що Україна – це не держава, що значна частина сучасної території України подарована нам Росією і недвозначно натякнув, що якщо вона спробує приєднатися до НАТО – то просто перестане існувати [22]. Отож

невипадково, ще у 2009 р. тогочасний директор Інституту проблем національної безпеки Володимир Горбулін, характеризуючи механізми, які Кремль застосовував по відношенню до України, не відкидав силового варіанту розвитку подій, якщо у президентських виборах 2010 р. не виграє зручний для Росії кандидат [1].

Надзвичайно жорсткою була позиція Кремля на грузинському напрямку. У травні 2004 р. правитель Аджарії Аслан Абашидзе на літаку тодішнього міністра закордонних справ РФ Ігоря Іванова (1998–2004 рр.) залишив сепаратистський регіон і офіційний Тбілісі поширив на нього свій контроль. Після цього президент Грузії Міхеїл Саакашвілі (2004–2013 рр.) мав телефонну розмову з Владіміром Путіним, в ході якої той сказав одну з його відомих фраз проте, що після Аджарії грузинам не слід більше чекати подарунків від Росії [12]. Втілюючи на практиці свою погрозу, керівництво РФ як зазначалося вище посилити свою військову присутність та контроль над процесами у Південній Осетії і Абхазії [40, с. 55–58]. Для прикладу, з метою нагляду за «президентськими виборами», які у тому ж році відбувалися в Абхазії, Кремль дозволив собі відрядити в регіон групу високопосадовців на чолі із заступником генерального прокурора РФ, що пізніше особисто визнав сам Владімір Путін [53]. Надалі в підконтрольних Росії Абхазії і Південній Осетії важливі пости, пов'язані із безпекою, зайняли офіцери російських спецслужб, а місцеві збройні сили поповнилися великою кількістю важкої техніки, в тому числі бойовими гелікоптерами [12]. З 2007 р. російська сторона посилити провокативну активність на грузинському напрямку. Справа дійшла до того, що у серпні 2007 р. російський літак порушив повітряний простір Грузії та завдав ракетного удару по нещодавно встановленому радарі, розташованому неподалік кордону із Південною Осетією [48, с. 192–194].

У 2008 р. після низки провокацій справа дійшла до Серпневої війни. У березні 2008 р. російською Державною думою була ухвалена резолюція, в якій містився заклик до уряду розглянути питання про визнання незалежності Абхазії і Південної Осетії. Мешканцям регіонів масово роздавалися російські паспорти. Крім того, напередодні конфлікту мала місце низка прикордонних провокаційних актів насильства з боку сепаратистських режимів. Такі кроки підштовхнули керівництво Грузії до невдалої військової спроби взяти під свій контроль сепаратистські регіони. У цій ситуації керівництво Російської Федерації переступило чергову межу. Росія тоді вперше відійшла від традиційної практики, коли ті чи інші агресивні кроки приховувалися за діяльністю «миротворців». Використовуючи танки та авіацію, російське керівництво не обмежилося

відновленням статус-кво, а завдало Грузії масштабних руйнувань [35, с. 165–166].

Варто наголосити, що події навколо російсько-грузинської війни стали лакмусовим папірцем, який продемонстрував готовність Росії піднімати ставки у своїй боротьбі за вплив на пострадянському просторі і відсутність з боку країн Заходу політичної волі протистояти такій агресивній політиці Кремля. У випадку із країнами Європи це яскраво проявилось вже у листопаді 2008 р. в рамках чергового саміту ЄС – Росія. Тоді, не дивлячись на невиконання Росією своїх зобов'язань в рамках так званого «Плану Медведєва-Саркозі», офіційний Брюссель оголосив про підтримку вступу Росії в СОТ, про відновлення переговорів між ЄС та Росією стосовно нової двосторонньої угоди та про плани стосовно спільного опрацювання угоди, яка б дозволила закласти нові основи європейської безпеки [26]. Згодом у листопаді 2009 р. ЄС та РФ розпочали роботу над ініціативою «Партнерство для модернізації» [19, с. 56]. У червні 2010 р. президент Дмитрій Медведєв і канцлер Ангела Меркель у ході зустрічі в місті Мезеберг домовилися про роботу над створенням Комітету Росія – ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки, який повинен був розробляти «основні принципи проведення спільних цивільних/військових операцій Росії та ЄС з кризового врегулювання» [17]. Натомість, у жовтні того ж року у місті Довілі керівники Німеччини, Росії та Франції обговорювали створення єдиної зони співробітництва у сфері економіки та безпеки. Цікаво, що обговорюваний формат співпраці не передбачав залучення до неї США [18, с. 100].

Подібним шляхом пішли і США. З приходом до влади в США Барака Обами, офіційний Вашингтон, з одного боку, продовжував наполягати на праві країн пострадянського простору на вільний вибір шляхів подальшого розвитку та критикував російські кроки на Кавказі. Водночас, нове керівництво США, висловило готовність до поглиблення діалогу з офіційною Москвою. Як наслідок, у липні 2009 р. президенти Барак Обама та Дмитрій Медведєв в рамках московської зустрічі дали офіційний початок політиці «перезавантаження». Ще раніше, у березні 2009 р. міністри закордонних справ країн НАТО прийняли рішення про відновлення повноцінного діалогу із Російською Федерацією, а у вересні 2009 р. американський президент оголосив, що США відмовляються від існуючих планів щодо будівництва бази радарів і бази ракетних перехоплювачів у Польщі та Чехії [20, с. 162–163].

Шукаючи відповідь на питання, чому провідні західні демократії, бачачи процес «піночегізації» Росії [55, с. 47] та зростаючу агресивність на міжнародній арені, не вдавалися до реальних

кроків, які могли б протидіяти таким загрозливим тенденціям, вважаємо за необхідне наголосити на кількох важливих моментах. По-перше, Владімір Путін у той час був відкритим до діалогу із західними політиками, експертами, журналістами. Його команда, без сумніву, добре розуміла з якими звинуваченнями доведеться зустрітися президенту під час тих чи інших зустрічей і готувалася до них. Відповідно, в ході систематичних зустрічей, часом вдаючись до маніпуляцій, інколи використовуючи зручні факти, які стосувалися РФ і навпаки незручні для західних країн, Владімір Путін не виглядав безпомічним перед критикою щодо переслідування опозиції, тиску на неурядові організації, контролю Кремля за ЗМІ, позбавлення реальних повноважень місцевих органів влади, надмірної жорстокості в ході операції Чечні, тиску на іноземні фірми в Росії та інших негативних моментів [7; 10; 53]. Таким чином робилася спроба створити картинку «нормальності» Росії на фоні інших країн, в тому числі і так званих «розвинених демократій» та наводилися аргументи що Росія хоча і не без проблем, однак все ж таки рухається у системі «демократичних координат».

По-друге, не дивлячись на нові правила гри, які команда Владіміра Путіна запровадила в економічній сфері та які давали російським державним кампаніям і впливовим російським приватним структурами<sup>5</sup> перевагу над іноземними інвесторами, останні були готові приходити на ринки РФ зі своїм капіталом. Зростання іноземних капіталовкладень, яке в окремі роки становило більше 200% [27], залучення провідних світових, особливо – західноєвропейських бізнесструктур у російські енергетичні проекти [10; 51] з одного боку, демонструвало збереження сировинноцентричного характеру російської промисловості, а водночас – об'єктивно слугувало для керівництва країн, з яких походили заангажовані концерни, чітким сигналом про необхідність підтримувати з офіційною Москвою «конструктивний» діалог. Що не менш важливо, окремі ініціативи офіційного Вашингтона за часів адміністрації Джорджа Буша і насамперед початок без резолюції Ради безпеки ООН війни проти режиму Саддама Хусейна, об'єктивно обумовлювали «зростання дистанції» між США та провідними країнами Західної Європи, в першу чергу – Німеччиною та Францією [54, с. 70–71; 56, с. 69]. Як наслідок, як продемонстровано вище, навіть після Російсько-грузинської війни, офіційні Берлін і Париж були готові спільно зі Москвою, але без Вашингтону, будувати єдину зону співробітництва у сфері безпеки.

По-третє, Росія як держава зі унікальним розташуванням, співмірним із США ядерним

<sup>5</sup> Які безпечібно контролювалися Кремлем.

потенціалом, налагодженими різноплановими зв'язками із багатьма авторитарними та тоталітарними режимами та іншими моментами потенційно була винятково важливим партнером для офіційного Вашингтону. Тож якщо у США була хоча б надія, що Росія може змінитися в кращий бік, у Білому домі вважали за необхідне принаймні зробити спробу, щоб посприяти такому розвитку подій. При цьому потрібно наголосити, що відмова Путіна від балотування на посаду президента у 2008 р., про що він заявляв, починаючи від початку його другої каденції [11], підтримка ним у якості свого наступника «ліберала» Дмитрія Медведева [13, с. 334], свідчили про те, що Росія ще могла піти українським, а не білоруським чи середньоазіатським шляхом і закономірно розглядалася на Заході як «шанс для відродження російської демократії» [50].

### Висновки

З обранням Владіміра Путіна президентом в Росії намілилася стала тенденція, зорієнтована на поступовий відхід від принципів різнопланового плюралізму, які закладалися в епоху Баріса Єльцина. Проявами нових підходів до трансформації держави стали ініційовані з Кремля законодавчі зміни, які обмежували можливості легальної опозиційної боротьби, збільшували повноваження президента та посилювали централізацію держави. Відповідні процеси доповнювалися поверненням під контроль держави з використанням як легальних, так і протиправних дій стратегічних сфер російської економіки, які поступово сформували базис для нової правлячої команди. Паралельно встановлювався контроль над медійним простором, обмежувалася активність неурядових громадських організацій, що створювало додаткові можливості для посилення контролю за суспільством з боку Кремля. Таким чином, вже впродовж двох перших президентських каденцій Владіміра Путіна нова правляча верхівка чітко продемонструвала відхід не тільки від базових принципів розвитку розвинених держав Європи, але навіть і обмеженої демократії єльцинського штибу.

Прийшовши до влади, Владімір Путін намагався максимально посилити вплив РФ на міжнародні процеси. Впродовж першої президентської каденції він намагався досягнути цього шляхом співпраці із провідними країнами Заходу. Не отримавши визнання з боку провідних західних столиць в якості співголови в умовному клубі провідних держав світу та згоди на свій контроль на пострадянському просторі, керівництво Росії почало діяти в інший спосіб. Після трагічних подій в Беслані та поразки Віктора Януковича на президентських виборах у 2004 р., Кремль поступово загострював свою риторику на «західному напрямку» та посилював взаємодію із відкинутими Заходом міжнародними акторами.

У випадку із країнами так званого «близького зарубіжжя», озброївшись оновленою імперіалістичною ідеологією, офіційна Москва все частіше доповнювала інтеграційні ініціативи гібридним тиском, який включав у себе і силовий компонент.

У рамках «грузинської» кампанії 2008 р. керівництво Росії продемонструвало, що заради досягнення своїх цілей воно готове до застосування військової сили. Водночас Серпнева війна засвідчила відсутність у лідерів західних країн волі, щоб протистояти зростаючій агресивності Росії на міжнародній арені. Парадоксально, але після війни у Грузії та невиконання російською стороною умов Плану Медведева – Саркозі, керівники провідних країн Заходу після короткотривалої паузи у відносинах із Кремлем поновили його міжнародну підтримку та демонстрували готовність до реалізації нових спільних ініціатив, в тому числі навіть у сфері безпеки та оборони.

Така ситуація була обумовлена низкою причин. По-перше, Владімір Путін, кристалізуючи в державі жорсткий авторитарний режим, водночас на словах демонстрував прихильність до демократії, готовність до конструктивного діалогу, маніпулюючи фактами, часом наводив цілком слушні паралелі між процесами в РФ та провідних державах світу. В такий спосіб формувався образ «нормальності» Росії, якому лідери західних держав якщо і не вірили, то принаймні намагалися демонструвати, що вірять та чекали на позитивні зміни в РФ у майбутньому. Такі позитивні зміни їм потрібні були для продовження активної економічної співпраці з «бензоколонкою, яка вдає з себе державу». З іншого боку, окремі контроверсійні ініціативи адміністрації Джорджа Буша, підштовхували провідні столиці Західної Європи до посилення взаємодії із офіційною Москвою, беручи до уваги так само політичні та безпекові аргументи. Також Росія як країна із величезним ресурсним потенціалом, унікальним розташуванням, суттєвими можливостями у плані впливу на авторитарні та тоталітарні режими видавалася винятково важливим партнером для офіційного Вашингтону. Тож з огляду на неодноразово задекларовану та виконану у 2008 р. Путіним обіцянку, що він не балотуватиметься на третій президентський термін, у США не втрачали надії на демократизацію такого важливого партнера та були готові дати третьому російському президенту шанс на вибудовування між Білим домом і Кремлем передбачуваних і продуктивних для обох сторін відносин.

### Література

1. Великий сусід визначився. Що Україні робити далі? [https://zn.ua/ukr/international/velikiy\\_susid\\_viznachivsya\\_scho\\_ukrayini\\_robiti\\_dali.html](https://zn.ua/ukr/international/velikiy_susid_viznachivsya_scho_ukrayini_robiti_dali.html), (date of access: 08.05.2023).



2. Выступление на церемонии вступления в должность Президента России, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21899>, (date of access: 11.05.2023).
3. Вступительное слово на пленарном заседании встречи на высшем уровне Россия – Европейский союз, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/21899>, (date of access: 01.06.2023).
4. Гурак І., Цепенда І. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на початку ХХІ ст. (Частина 1) // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Чернівці, 2021, т. 44, с. 64–77.
5. Гурак І., Цепенда І. Нові тенденції у внутрішній та зовнішній політиці путінської Росії на початку ХХІ ст. (Частина 2) // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Чернівці, 2022, т. 45, с. 57–70.
6. Друга Чеченська війна, <https://www.jnsm.com.ua/h/0930N/> (date of access: 25.05.2023).
7. Ежегодная большая пресс-конференция, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24835>, (date of access: 22.05.2023).
8. Интервью американскому телеканалу «Фокс Ньюс», <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/23178>, (date of access: 23.05.2023).
9. Интервью ведущему американского телеканала «Си-Би-Эс» Майклу Уоллесу, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/22958>, (date of access: 01.06.2023).
10. Интервью телеканалу ЦДФ (Германия), <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/23703> (date of access: 20.05.2023).
11. Интервью французской телекомпании «Франс-3», <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/interviews/22952>, (date of access: 27.05.2023).
12. Кобаладзе Г. Путь к войне. Россия и Грузия в эпоху Владимира Путина, <https://www.svoboda.org/a/30135078.html>, (date of access: 17.05.2023)..
13. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018, 560 с.
14. Лукас Е. Новая холодная война. Как Кремль угрожает России и Западу. Київ: Темпора, 2009, 448 с.
15. Любарев А. Изменения избирательного законодательства в 2004–2007 гг. // Российское электоральное обозрение, 2007, № 1, с. 4–19.
16. Медведев внес в Госдуму законопроект о допуске туда партий, не набравших 7% на выборах. В Думе и Совфеде его поддержали, <https://www.newsru.com/russia/25feb2009/barrier.html>, (date of access: 13.05.2023).
17. Меморандум по итогам встречи Президента России Д. Медведева и Федерального канцлера Германии А. Меркель 4 – 5 июня 2010 года, г. Мезеберг, <http://kremlin.ru/supplement/575>, (date of access: 24.05.2023).
18. Мільчарек Д., Барбурська О. Східний вектор зовнішньої політики ЄС: здобутки та проблеми. Львів: РАСТР-7, 2016, 156 с.
19. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за редакцією А.Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України», 2017, 288 с.
20. Пітей Н. Нормалізація американсько-російських відносин у перші роки президентства Барака Обами // Прикарпатський вісник НТШ «Думка»: зб. Наукових праць, 2017, вип. 5-6 (41-42), с. 159–169.
21. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22494>, (date of access: 05.05.2023).
22. Путин – Бушу: «Україна – це не держава», <https://www.pravda.com.ua/news/2008/04/7/3410762/>, (date of access: 23.05.2023).
23. Россию не должно устраивать присутствие внерегиональных держав на пространстве бывшего СССР – замглавы МИД РФ, <https://sputnik-georgia.ru/society/20040512/257948.html>, (date of access: 13.05.2023).
24. Сколлон М. Вибори у Росії в інформаційному вакуумі: росіяни готуються обирати Держдуму, <https://www.radiosvoboda.org/a/vybory-u-rosiyi/31460290.html>, (date of access: 06.06.2023).
25. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка. Львів: Човен, 2020, 392 с.
26. Совместная пресс-конференция с Президентом Франции, Председателем Совета Евросоюза Никола Саркози и Председателем Комиссии Европейских сообществ Жозе Мануэлом Баррозу по итогам 22-го саммита Россия–ЕС, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/2082>, (date of access: 07.05.2023).
27. Стенограмма прямого теле- и радиоэфира («Прямая линия с Президентом России»), <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24604>, (date of access: 08.05.2023).
28. Хронология избирательного законодательства с 1988 года, <https://www.golosinfo.org/ru/timeline>, (date of access: 14.05.2023).
29. Чим закінчиться газований конфлікт між Україною і Росією? [https://lb.ua/economics/2011/11/11/123548\\_chim\\_zakinchitsya\\_gazoviy\\_konflikt.html](https://lb.ua/economics/2011/11/11/123548_chim_zakinchitsya_gazoviy_konflikt.html), (date of access: 29.05.2023).
30. Alexey Borisovich Miller <https://www.bloomberg.com/profile/person/3991774>, (date of access: 11.05.2023).
31. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21480>, (date of access: 26.05.2023).
32. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21567>, (date of access: 17.05.2023).
33. Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21998>, (date of access: 21.05.2023).
34. Annual Address to the Federal Assembly <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/23577>, (date of access: 08.05.2023).
35. D'Anieri, Paul. Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War. Cambridge: Cambridge University Press. 2019, 282 p.
36. Dmitry Medvedev <https://www.britannica.com/biography/Dmitry-Medvedev>, (date of access: 03.05.2023).
37. EU-Russia summit (St. Petersburg, May 31, 2003). Joint statement [https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf](https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/75969.pdf), (date of access: 14.05.2023).
38. Hurak I., Boichuk O., Nahorniak M. The Russia of “early Putin” in search of a new national

identity: modern imperial ideology in the shadow of the “humanitarian” “Russian world” // *Actual Problems of International Relations*, 2022, issue 153, #4, p. 19–33.

39. Kaczmarek M. Russian's Revisionist Policy towards the West // *CES Studies*. Warsaw. December 2009, issue 33, p. 47–87.

40. Illarionov A. The Russian Leadership's Preparation for War, 1999 – 2008 in: Cornell E. Svante, Starr S. Frederick. *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*. New York: Routledge, 2009, 224 p.

41. Interview with the Wall Street Journal, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21498>, (date of access: 14.05.2023).

42. Istanbul Summit Declaration in: Istanbul document 1999, Istanbul, p. 46–54. – P. 50.

43. Memorandum of Conversation. Meeting with Russian President Yeltsin. Istanbul, November 19, 1999, p. 560–566.

44. Menkiszak M. Rosja autorytarna i mocarstwowa, w: *Rocznik Strategiczny 2004/05. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2005, s. 196–219.

45. Menkiszak M. Rosja: budowa rozwiniętego putinizmu, w: *Rocznik Strategiczny 2003/04. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2004, s. 195–221.

46. Menkiszak M. Rosja: dwie Rosje w: *Rocznik Strategiczny 2002/03. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2003, s. 200–225.

47. Menkiszak M. Rosja: państwo o napędzie naftowo-gazowym w: *Rocznik Strategiczny 2005/06. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2006, s. 211–232.

48. Menkiszak M. Rosja „wstała z kolan” // *Rocznik strategiczny 2007/08. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2008, s. 179–200.

49. Menkiszak M., Sarna A. Obszar WNP: imperium kontratakuje w: *Rocznik Strategiczny 2005/06. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2006, s. 211–233.

50. Michael A. McFaul. *Russia: Rebuilding the Iron Curtain*. House Committee on Foreign Relations. May 17, 2007, [http://iis-db.stanford.edu/pubs/21811/Russia-Rebuilding\\_the\\_Iron\\_Curtain.pdf](http://iis-db.stanford.edu/pubs/21811/Russia-Rebuilding_the_Iron_Curtain.pdf), (date of access: 26.05.2023).

51. Our Shareholders <https://www.nord-stream.com/about-us/our-shareholders/>, (date of access: 14.05.2023).

52. Paszyc E., Wiśniewska I. The Russian Economy under Putin. Growth Factors and Impediments to Economic Development // *CES Studies*. Warsaw, August 2005, issue 20, p. 33–58.

53. Press Conference with Russian and Foreign Media, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22757>, (date of access: 23.05.2023).

54. Przegląd strategiczny – aspekty globalne i regionalne in: *Rocznik Strategiczny 2003/04. Przegląd*

sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Scholar, 2004, s. 48–84.

55. Przegląd strategiczny – aspekty globalne i regionalne in: *Rocznik strategiczny 2007/08. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe “Scholar”, 2008, s. 46–71.

56. Przegląd strategiczny – aspekty globalne i regionalne in: *Rocznik strategiczny 2008/09. Przegląd sytuacji politycznej, gospodarczej i wojskowej w środowisku międzynarodowym Polski*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe “Scholar”, 2009, s. 46–82.

57. Searching for New Momentum in EU-Russia Relations. Agenda, Tools and Institutions / Juraj Marušiak (Ad.). – Bratislava: Research Center of the Slovak Foreign Policy Association, 2009, 226 s.

58. Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, (date of access: 30.05.2023).

59. Trenin Dmitri. Russia Leaves the West, <https://carnegie.ru/2006/06/26/russia-leaves-west-pub-18467>, (date of access: 17.05.2023).

60. 15th EU-RUSSIA SUMMIT. Moscow, 10 May 2005. Road Maps [https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressdata/en/er/84815.pdf](https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/er/84815.pdf) 11.05.2005, (date of access: 18.05.2023).

61. 9/11 and US-Russia relations <https://www.chathamhouse.org/events/all/members-event/911-and-us-russia-relations>, (date of access: 29.05.2023).

#### Анотація

**Гурак І. Ф., Бойчук О. І., Дерев'яно С. М. Формування в Росії авторитарного, антизахідного режиму та реакції провідних міжнародних акторів. – Стаття.**

З перших років президентства Володимира Путіна намітилася стала тенденція, що демонструвала відхід нової правлячої команди від принципів обмеженої демократії періоду Баріса Єльцина. Ініційовані керівництвом Кремля законодавчі зміни обумовили суттєве посилення ролі Москви на вісі регіони – центр, збільшення повноважень президента, обмеження можливостей опозиції для відстоювання своїх прав. Паралельно встановлювався контроль за ключовими ЗМІ держави, накладалися суттєві обмеження на роботу неурядових організацій, здійснювалася системна робота, орієнтована на мінімізацію можливостей міжнародних організацій на кшталт ОБСЄ моніторити перебіг виборчого процесу в РФ. Додатково, в економічній сфері, використовуючи як легальні, так і протиправні методи здійснювалася ренаціоналізація, що дозволила Кремлю взяти під свій контроль великий бізнес і перетворити його на дієвий механізм впливу як всередині країни, так і на міжнародній арені. Масові призначення на ключові посади в державі вихідців із силових структур («кагебізація») дають підстави для твердження про «преторіанський» характер російського авторитаризму у першій декаді ХХІ ст.

Не досягнувши впродовж першої президентської каденції визнання з боку Заходу за Росією статусу наддержави співмірної за своїм впливом з США, Володими́р Путін після трагічних подій в Беслані та Помаранчевої

революції відійшов від обмеженої «прозахідної» політики у зовнішньополітичній сфері. В той же час на просторі СНД, озброївшись оновленою імперіалістичною ідеологією, офіційна Москва все частіше доповнювала інтеграційні ініціативи гібридним тиском, який включав у себе і силовий компонент. Найбільшою мірою це проявилось на грузинському напрямку. Процеси навколо Серпневої війни 2008 р. і післявоєнного врегулювання продемонстрували готовність Кремля задля досягнення своїх цілей вдаватися до застосування військової сили. Водночас, вони засвідчили, що у провідних столицях Заходу, відсутня політична воля, щоб протистояти таким сценаріям.

Причинами такої ситуації було прагнення зберегти вигідний для західних країн характер торговельного обміну з РФ, коли «взамін» за високотехнологічну продукцію вони отримували сировину. З іншого боку, окремі контрверсійні ініціативи адміністрації Джорджа Буша, підштовхували провідні столиці Західної Європи до посилення взаємодії із офіційною Москвою, виходячи із політичних і безпекових аргументів. Також Росія як країна із величезним ресурсним потенціалом, унікальним розташуванням, суттєвими можливостями у плані впливу на авторитарні та тоталітарні режими видавалася винятково важливим партнером для офіційного Вашингтону. До того ж, після відмови Володимира Путіна від балотування на третій президентський термін у 2008 р., керівництво США сподівалося, що у Росії є ще шанс на демократизацію та розвиток за українським, а не білоруським сценарієм.

**Ключові слова:** Росія, міжнародні відносини, США, Україна, зовнішня політика, безпека, авторитарний режим.

### Summary

*Hurak I. F., Derevianko S. M., Boichuk O. I. Formation of an Authoritarian, Anti-Western Regime in Russia and the Reaction of Leading International Actors. – Article.*

Since the early years of Vladimir Putin's presidency, there has been a noticeable trend when the new ruling team tried to distance themselves from the principles of limited democracy during Boris Yeltsin era. Legislative changes initiated by the Kremlin leadership have led to a significant strengthening of Moscow's role in all regions, an increase in presidential powers, and limitations on the opposition's ability to defend their rights. At the

same time, control over key state media was established, substantial restrictions were imposed on the activities of non-governmental organizations, and systematic efforts were directed towards minimizing the capabilities of international organizations like the OSCE to monitor the electoral process in Russia. Furthermore, in the economic sphere, through both legal and unlawful means, a process of re-nationalization took place, allowing the Kremlin to take control of large businesses and transform them into an effective mechanism of influence both domestically and internationally. The widespread appointments of individuals with a background in security forces (former KGB members) to key positions in the state provide grounds to assert the "praetorian" nature of Russian authoritarianism in the first decade of the 21st century.

Failing to achieve recognition of Russia from the West as a superpower equivalent in influence to the United States during his first presidential term and after such events as the Beslan tragedy and the Orange Revolution Vladimir Putin shifted away from limited "pro-Western" policies in foreign affairs. Simultaneously, within the CIS space, armed with a renewed imperialist ideology, Moscow increasingly supplemented its integration initiatives with hybrid pressure that included a coercive component. This was most evident in the Georgian direction. The events of the August 2008 war and the post-war agreements demonstrated the Kremlin's readiness to resort to the use of military force to achieve its goals. At the same time, these events indicated lack of political will in Western capitals to counter such scenarios.

The reasons for this situation stemmed from the desire to maintain a beneficial character of trade exchange with Russia for Western countries, where they received raw materials "in exchange" for high-tech products. On the other hand, certain controversial initiatives by George W. Bush administration pushed leading Western European capitals towards strengthening their interaction with official Moscow, based on political and security arguments. Russia, with its immense resource potential, unique geographical location, and significant capabilities to influence authoritarian and totalitarian regimes, appeared to be an exceptionally important partner for official Washington. Furthermore, after Vladimir Putin's decision not to run for a third presidential term in 2008, the U.S. leadership hoped that there was still a chance for democratization and development in Russia, following a Ukrainian, rather than Belarusian scenario.

**Key words:** Russia, international relations, the USA, Ukraine, foreign policy, security, authoritarian regime.